

Микола Тимошик

ФОРМУВАННЯ ПРОВЛАДНОГО АКТИВУ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 20-х РОКАХ ХХ ст. ЯК ЧИННИК СТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРНОГО КОМУНО-БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ: НА АРХІВНИХ МАТЕРІАЛАХ СЕЛА ДАНИНА НІЖИНСЬКОГО ПОВІТУ

«Зі стягнутих із селян лишків державної продрозверстки призначити таку зарплату членам сільради щомісяця: голові виконкому один пуд, члену виконкому – один пуд, секретарю сільради та секретарю земельної комісії – по три пуди зерна».
(З архівного документа).

«Вжити найенергійніших заходів для того, щоб упродовж 48 годин з моменту отримання цього розпорядження все озиме зерно було вивезене платниками податку. За невиконання цього голови сільрад будуть арештовані»
(З архівного документа).

Йдеться про формування нового прошарку провідників радянської влади на селі із числа сільських депутатів та комуністів. Подаються відомості про порядок організації перших виборів та критерії більшовицької влади щодо відбору кандидатур на голів та депутатів сільських рад. Аналізується характер, обсяг роботи, структура сільвиконкомів, штат та платня сільських активістів. Йдеться про такі поширені ознаки нового радянського ладу як всюдозволеність, беззаконня та п'янство його представників. Подаються приклади, які засвідчують про започаткування низовими органами влади таємного стеження за селянами-інакодумцями. Акцентується увага на факторах, які поступово призводили до не престижності посади голови сільської ради. Найголовніші з них: відкритий і прихований опір сільського населення, завищені й часто нереальні для виконання вимоги вищестоящих органів до своїх представників у низових структурах, боязнь репресій.

Ключові слова: депутати сільської ради, сільвиконком, структура сільради, натуральна платня депутатам, сільський податковий фонд, хлібні запаси, комнезам, земельна комісія, беззаконня, таємне стеження.

Перші данинські депутати

Під час перших виборів сільвиконкому, що відбувалися в селі в березні-травні 1920 року, обирали лише голову та секретаря. Після відновлення діяльності сільських рад у серпні 1920 року спочатку обирали не голову і секретаря, а депутатів. Таких, за вказівкою з повіту, на всю Данину мало бути 27.

Згідно з протоколом, першими депутатами сільської ради одноголосно були обрані

© Тимошик Микола Степанович – доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри видавничої справи та мережових видань Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.

такі даниниці. Є нагода вперше оприлюднити їх список (подаю в тому порядку, як вони записані в архівному документі): Архип Пономаренко, Олександр Дворський, Євмен Кошма, Ілля Яловський, Андріян Подолянко, Пилип Пололянко, Андрій Дворський, Лев Гавриш, Михайло Лисенко, Яків Петрик, Мойсей Гой, Корній Полтавець, Павло Потавець, Никодим Дворський, Федір Гой, Хома Подолянко, Євген Кательницький, Григорій Хлібик, Григорій Дворський, Юхим Кательницький, Гордій Дворський, Захар Кулик, Сидір Процько, Григорій Хлібик, Омелян Калюжний, Никифор Процько, Олександр Лисенко [1].

Про те, що кандидатури цих депутатів попередньо розглядалися у волості з метою недопущення до списку елементів, не лояльних до радянської влади, засвідчує запитальник анкети, на який мав попередньо письмово відповісти претендент на членство у сільських і волосних рада. Варто ознайомити читача зі змістом цього запитальника. За ним можна уявити середньостатичного сільського радянського активіста на початках становлення радянської влади.

Беремо до рук анкету Полтавця Корнія Петровича. Вік – 41 рік, одружений, має чотирьох синів (21, 17, 12, 4 роки) та три дочки (16, 14, 8 років). До революції розпоряджався двома десятинами землі, тепер має чотири. На присадибі – власна хата, у господарстві – одна корова, одна коняка, двоє поросят. На запитання «на які засоби існує» написано: «на домашні». Далі, від пункту 1 і до 20-го – запитання на перевірку політичної благонадійності. Найважливіший блок запитань про те, що робив, на які засоби жив, ділиться аж на шість часових періодів: до 1918 року; за першої Центральної Ради; за Гетьмана; за Денікіна; за радянської влади; за директорії. (То були часи, коли люди в глибинці не встигали навіть отямлюватися від частих змін тих, хто справно присилав у села своїх гінців для збору нових податей для нової влади). Далі в анкеті йдеться про приналежність до партії та про національність.

Виходить, що у товариша Полтавця біографія для радянців була «чистою»: весь час займався хліборобством, в 1916-1917 роках перебував на службі в царській армії, з жодною із українських влад не співробітничав, безпартійний українець, з приходом більшовиків став працювати в комбіді (комітет бідняків)[2].

На порядку денному того засідання стояло ще одне важливе питання: обрання своїх представників до волосного виконкому. Володькова Дівича чекала виборів таких делегатів на сільських сходах у Данині й Шатурі, аби сформувати своє правління та розпочати діяльність влади на рівні волості. Інтереси свого села у волості данинці цього разу довірили новообраному голові Євмену Кошмі, колишньому голові Олександру Дворському та Нілу Яловському [3].

Делегуєчи цих трьох данинців для роботи у волосному виконкомі, ніхто в сільраді не уявляв реального обсягу такої роботи у Володьковій Дівичі. З'ясувалося, що слід було подовгу проводити час у розв'язанні нагальних питань, яких щодня навалювалося більше. Голова сільвиконкому Євмен Кошма не міг часто й надовго відлучатися із села. Частіше став пропускати засідання і Ніл Яловський. Це не залишилося непоміченим. 23 грудня за підписом голови волвиконкому в Данину надійшов виклик Яловському, зміст якого мав погрозовий характер: «Волвиконком пропонує вам прибути в його розпорядження не пізніше 24 грудня і приступити до виконання своїх обов'язків. У протилежному випадку дати цілком обґрунтовану мотивацію для прийняття відповідних заходів» [4].

Про причину «прогулів» данинського представника довідуємося з його письмової пояснювальної записки: «На ваше подання від 23 грудня за №2170 повідомляю, що я не можу прийти до волості, оскільки весь час від дня формування червоної армії був на фронті і втратив здоров'я. Зараз я хворий і прикладаю довідку про хворобу. Оскільки свого часу я був обраний головою сільради с. Данини, то прошу мені дати місце в Данині, я буду виконувати всі розпорядження добросовісно і вчасно». До цієї пояснювальної записки додається видана завідувачем данинським медичним пунктом довідка про те, що він хворіє бронхітом і потребує домашнього лікування [5].

Робота, штат і платня сільських активістів

З висоти часу, коли так багато чого змінилося, цілком очевидно, що критикувати перші рішення вдруге відновленого сільвиконкому якось не з руки. Обстановка в селі й країні була тоді вкрай складною. У сільського керівництва не було ні досвіду, ні гарту в такій роботі, хоча воно було добре обізане з тим, як вирішувалися в селі громадські справи їхніми батьками та дідами.

І все ж не може не викликати подиву, що друге, після організаційного, засідання сільвиконкому, яке відбулося 29 серпня, було присвячене... відокремленню Данини від Володьково-Дівичької волості та створенню в цьому селі своєї волості. Втім, ця дивовижна історія, що мала несподіване для всіх данинців продовження, заслуговує окремої розповіді.

Також не зрозуміло, чому серед перших нагальних постало питання про ліквідацію старого статуту сільської громадської організації «Просвіта» та вироблення нового. Хоча, думається, що без прямої вказівки з повіту тут не обійшлося. Влада починала наступ на авторитетну по всій Україні «Просвіту» та її численні відділення на місцях, які в роки Визвольних Змагань українського народу досягнули нечуваних успіхів у підвищенні національної свідомості українців. Не випадково на це засідання приїхав представник із повіту товариш Петренко. Він-то і роз'яснив селянам, чому стара, буржуазна й петлюрівська, «Просвіта» є шкідливою нині на селі. За його наполяганням, винесене первинно на обговорення питання «Про товариство «Просвіта» було змінено на бюрократично закручене, але з політичним підтекстом – «Перетворення товариства «Просвіта» та організації на її місці нової, згідно з новим статутом» [6].

Деяко пізніше час вимагав від місцевої влади розв'язання більш кричущих завдань, які все більше стали з'являтися на порядку денному сільвиконкому. Якщо проаналізувати проблематику головних тем, які виносилися на обговорення сільвиконкому від серпня 1920 і упродовж 1921 року, то їх за доцільністю й нагальністю умовно можна поділити на дві групи:

а) питання державної ваги, які «спускалися» згори для невідкладного вжиття заходів на місцях;

б) питання локального характеру, які стосувалися життя самого села.

До першої групи можна віднести: призив і мобілізація, продрозверстка, дезертири, виконання накладеної на село контрибуції, земельні розподіли, запаси продовольства, забезпечення сімей червоноармійців та загиблих тощо. До другої: робота місцевої міліції, медичної амбулаторії, пожежної дружини; ремонт школи, забезпечення вчителів; самоправне вирубування лісу, крадіжки і розбої тощо.

Утім, серед перших постало питання про зарплату керівництву та членам сільвиконкому. Цілком очевидно, що коштів не це держава не виділяла. У селах на ту пору все ще ходили і старі російські рублі, і українські гривні, і «керенки» (горові одиниці Тимчасового уряду Керенського, що постав у Петербурзі після жовтневого перевороту 1917 року). Зрозуміло, що ті гроші чи не щодня знецінювалися. Урядовці з Москви придумали, як матеріально компенсувати зусилля тих, хто проводить на місцях політику більшовизації українських сіл. До обсягу обов'язкової здачі державі кожним двором своєрідного податку у формі продрозверстки в натуральному вигляді (про неї йтиметься нижче) додавався обсяг, який сільради мали право залишати собі для розподілу між активістами та депутатами. Виходило так, що призначених згори активістів радянської влади мали утримувати самі селяни.

Отож держава, будучи вкрай розбалансованою економічно й організаційно, від початку зробила так, що іти в депутати ставало вигідно. Чи не подібне відбувається й нині?

Приблизні розцінки своєрідних зарплат радянських керівників (у пудовому вираженні маси важливих натуральних продуктів, здебільшого зерна) були «спущені» на місце. Але в кожному селі до цього делікатного, ба більше – дратівливого, питання підходили по-різному. Так, Данинський сільвиконком у питанні про визначення собі зарплати прийняв таке рішення: зі стягнутих із селян лишків державної

продрозверстки голові виконкому Євмену Кошмі належало отримувати щомісяця один пуд, члену виконкому – один пуд, сторожу сільради – два пуди зерна. А от праця нового секретаря сільради Хлібика (попереднього замінили через місяць) та секретаря земельної комісії Л. Гавриша була оцінена найбільше – кожен мав отримувати від громади по три пуди хліба щомісяця [7].

Засідання, на якому приймалося таке рішення, відбулося 15 вересня 1920 року. Цікаво, що на противагу попереднім, дорадянським, часам, де будь-яке питання, що стосувалося обов'язків громади, виносилося для обговорення і затверджувалося на сході села, тут маємо перший випадок з практики ігнорування цього фактично вже незаконного громадського формування.

По всьому видно, що на перших порах, аж до суцільної колективізації, надлишки зібраної в селян продрозверстки, якою розпоряджався на свій розсуд сільвиконком, були справді немалими. Ними покривалися не лише зарплати означених посадовців у раді, а й матеріальні потреби вчителів, медичних працівників, новоутвореного в селі підрозділу радянських міліціонерів. Вистачало й на разові премії тим, кому голова вважав за потрібне щедро подякувати за зроблені добрі діла для громади. Так, у книзі протоколів сільради віднаходимо запис про те, що за проведений ремонт шести пожежних діжок для сільської водокачки тесляру Петрові (прізвище написано нерозбірливо) надано винагороду: «...усього чотири пуди зерна із процентів, що залишилися від продрозверстки» [8].

Схоже, що першим розподілом зарплат місцевих активістів за рахунок селянського хліба не обійшлося. Незабаром до переліку важливих осіб для отримання такої преференції від держави додається посада голови комітету незаможних селян. 29 січня 1921 року питання про збільшення платні на цій посаді позитивно вирішується на сільвиконкомі. До наявних двох пудів хліба в місяць від січня нового року цьому посадовцю додавалося ще стільки ж. Отож щомісячна зарплата у розмірі чотири пуди щомісячно у голови комнезаму була на той момент найвищою в селі. Цю посаду тоді обіймав Яків Павлович Сірик (протокол №3 від 29 січня 1921 року). До речі, незабаром Якова Сірика оберуть новим головою сільської ради (це вже п'ятим за рахунком за неповний рік). Якою була платня його на цій посаді, встановити за архівними документами не вдалося.

У випадках, якщо й цей фонд добровільно-примусових пожертв селян доточно вичерпувався, виконком сільради практикував додаткові стягнення із кожного господарства на разові потреби. Привчені віддавна місцевими священиками щедро віддавати на громадські потреби частину свого чесно добутого добра, данинські селяни на початках із розумінням ставилися до таких позапланових витрат. Так вони вчинили із закликом 22 листопада 1921 року шкільної ради (а до її складу входили обрані громадою батьки учнів) «скинутися» на обігрів шкільних класів. Морози того року наступили несподівано рано. А палити шкільні грубки було нічим. Кожен двір погодився тоді виділити для цієї справи по два кулі соломи [9].

Виконком сільради практикував й інші форми отримання продуктів для радянських активістів, зокрема й поза межами надлишків сільського податкового фонду, яким він сам розпоряджався. Так, у документах Ніжинського повітпродкому (повітового продовольчого комітету) віднаходимо звернення комнезаму з Данини від 18 січня 1921 року такого змісту: «Комітет просить розпорядитися про відпуск солі по одному фунту на душу для сімей членів комнезаму і найбільш бідного населення сімей червонорамійців» [10].

9 квітня того ж року надходить друге подібне звернення з Данини, яке адресується Ніжинській райспілці (прототипу майбутнього райкоопторгу). Цього разу прохання стосувалося «виділення мануфактури (тобто, тканин. – М. Т.) для членів комнезаму і найбільш бідного населення сімей червонорамійців» [11]. Виходить, уже тоді комнезамівські чиновники у питаннях отримання додаткових продуктів і товарів від влади прирівнювали себе і членів своїх родин до «найбільш бідного населення сімей червонорамійців».

Цікаво, що і в першому, і в другому випадках указувалося одне й те ж джерело

покриття грошових витрат за сіль і мануфактуру: «за рахунок обміну хлібних запасів данинської громади в кількості 1400 чоловік».

Варто наголосити, що утримання сільвиконкому данинцям обходилося все дорожче. Штат оплачуваних громадою провідників радянської влади на селі виростав на очах. Якщо в березні 1920 року таких було двоє (голова і секретар ради), то трохи менше ніж за рік (лютий 1921-го) цей штат «роздувся» майже в шість разів: аж 11 чоловік.

Завдяки віднайденому «Списку службовців у Данинській сільській Раді та її відділах» маємо можливість відтворити структуру апарату найнижчої управлінської ланки комуно-більшовицької держави в перші роки її існування. Отож на початок 1921 року ця структура для села такої величини як Данина передбачала 11 штатних одиниць, які закріплювалися за чотирма відділами.

Перший відділ: виконком сільради (голова, його заступник, по-тодішньому – товариш голови, секретар).

Другий відділ: комнезам, повністю – комітет незаможних селян як своєрідний прообраз майбутніх колгоспів (голова, член комітету і секретар).

Третій відділ: земельна комісія (голова, член комісії, секретар).

Четвертий відділ: народна інспекція (голова та його заступник).

Маємо можливість персонально назвати цей повністю укомплектований штат.

Сільрада. Головою її на той час був Яків Павлович Микитенко, його заступником Дмитро Іванович Хлібик, секретарем – Хома Іванович Хлібик.

Комнезам. Головою комнезаму в Данині було обрано Павла Васильовича Полтавця, членом комітету – Мойсея Микитовича Сміюху, секретарем – Лева Максимовича Гавриша.

Земельна комісія. Голова – Яків Андрійович Сірик, член комісії – Юхим Якович Кугут, секретар – Андрій Данилович Дворський.

Народна інспекція. Голова – Гордій Григорович Дворський, заступник – Архип Прокопович Пономаренко.

Цікаво, в якому віці приходили до керма перші радянські працівники на селі? Голова сільради і його заступник та голова і секретар комнезаму виявилися однолітками – всі четверо народилися в 1882 році. Отож на момент обрання на керівні посади їм виповнилося по 38 років. Найстаршим із цієї начальницької групи був секретар сільради – мав 58 років. А наймолодшим – член комнезаму Сміюха, йому було лиш 26 років. Середній вік працівників земельної комісії та народної інспекції коливався від 35 років (обидва Дворські) до 56-ти (Пономаренко).

Промовистою для аналізу є графа «Відношення до військової повинності». Навпроти прізвищ Микитетка, двох Хлібиків та Полтавця стоять прочерки. Отож на посади голів сільрад та комнезамів, як також і на їхніх заступників, уже тоді держава видавала своєрідну «броню», яка на весь період виконання керівних обов'язків захищала їх від неминучості призову. Навпроти прізвища молодого Сміюхи – приписка: «Не годний зовсім до служби», навпроти всіх інших – «Не підлягає мобілізації» [12].

У тому, що штати апаратних працівників уже на ту пору були невинувато «роздуті», можна переконалися, коли проаналізувати, скількох людей «обслуговував», для прикладу, сільрадівський комнезам. Виявляється, всього лиш десятьох. Рівно стільки членів комнезаму налічувалося в Данині на 2 червня 1921 року. Про це довідуємося з «Іменного списку членів Комітету Незаможного Селянства Володьково-Дівицької волості» [13].

Таким чином, членами цього нового об'єднання данинських селян, що складе в недалекому майбутньому основу трьох колгоспів села, були: Павло Васильович Полтавець, Лев Максимович Гавриш, Хома Іванович Хлібик, Мусій Микитович Сміюха, Онисим Федорович Гой, Микола Логвинович Глушко, Євмен Євменович Кательницький, Мусій Дмитрович Гой, Михайло Пилипович Процько. Якщо врахувати, що четверо з них (Полтавець, Гавриш, Хлібик, Сміюха) працювали у відділах сільради, то абсурдність існування такої структури, яка не заробляла на себе

гроші, а існувала за рахунок додаткових натуральних податків усієї громади села, стає очевидною. Це було однією з причин різкого загострення усталених донедавна стосунків між селянськими прошарками. Що ж до прошарку сільського бюрократичного апарату, який розростається на очах, то їти в активісти і справно виконувати на відповідних посадах свої обов'язки було в ту пору, з одного боку, надто вигідно, а з іншого – небезпечно.

Та про цю особливість сільського життя йтиметься нижче.

Про п'янство депутатів та міліції

Ознайомившись із процедурою призначення жалування сільських посадовців, можна зробити висновок, що держава, сповідуючи на словах за допомогою ідеологічних гасел принцип рівності й справедливості, насправді такими подачками розбещувала самих активістів, сприяла соціальному розшаруванню села, створенню конфліктних ситуацій у громаді.

Від перших місяців укорінювалася практика, коли на засідання сільвиконкому деякі активісти приходили напідпитку, а то й зовсім п'яні.

Таким чином, замість вирішення конкретних справ у напевно драматичний час на засіданні займалися втихомирюванням дебоширів.

Терпець урвався голові в лютому 1921 року, коли він перед зачитуванням планового порядку денного вимушений був озвучити прилюдно цю проблему, завуалювавши її для протоколу цілком неконкретним формулюванням – «Про поточний момент». Обговорення цього питання виявилось несподівано гарячим, адже серед депутатів було немало й порядних та небайдужих. Любителям без міри споживати самогонку, коли заманеться, таки дісталось на горіхи. Ухвалена більшістю резолюція виявилася строгою (стилістику документа в перекладі з російської збережено): «Для більш багатомірної роботи зобов'язати всіх членів ради і комнезаму при появі в нетверезому стані один раз – видаляти із засідання, на другий раз – виключати із членів ради з одночасним протягуванням до відповідальності за законом» [14].

На сільвиконкомі неодноразово обговорювали й п'янство сільських міліціонерів, які утримувалися також коштом самих селян. Кількість скарг про крадіжки домашнього майна на продовольства до осені 1920 року помітно збільшувалася, однак жоден злодій не був спійманий, хоча люди вже відкрито говорили, що в селі безкарно розгулює ціла банда. Одночасно із скаргами на крадіжки посипалися до сільвиконкому і скарги на саму міліцію, яка через пиятику неспроможна була належно працювати. «Існуюча в селі Данина міліція цілком бездіяльна» – такий висновок озвучив голова сільської ради на засіданні сільвиконкому 2 листопада 1920 року. Втім, постанова з цього питання виявилася такою, що лише задавнювала, а не хірургічно лікувала хворобу: «Зобов'язати голову сільради строго стежити за діями сільської міліції. Якщо ж міліція не виправиться, то такого міліціонера після винесення догани звільнити зі служби» [15].

Цілком вірогідно, що таке обтічне і м'яке рішення «по міліціонерах» пояснювалося відсутністю в селі достойних бажаючих із числа молодих чоловіків працювати на цій небезпечній ділянці.

Подальший розвиток подій у селі показав, що міліція пити не перестала, а різних правопорушень та злочинів побільшало. Так, на засіданні сільвиконкому 8 березня 1922 року вже вкотре слухалося питання про крадіжки. Такі випадки, підкреслювали виступаючі, набрали масового характеру. І знову, вже вкотре, приймається рішення, яке не було кому виконувати: «Спійманого злодія розстрілювати на місці» [16].

Щоб хоч якось зрушити з місця цю проблему, 11 березня сільвиконком приймає рішення про організацію нічних обходів сільських вулиць. Кожен із десяти дворів мав виставляти щоночі до двох чоловіків для несення патрулювання на конкретному кутку села. Наскільки ефективним виявилось таке нововведення і як довго воно протрималося насправді, з'ясувати за архівними матеріалами не вдалося.

Не давала спокою данинським міліціонерам і Ніжинська повітова міліція. Звіди через Володьково-Дівицький волвиконком систематично приходили писані насліді

від руки записки, в яких повідомлялося про окремі правопорушення данинців та вимагалось вжиття конкретних заходів. Цікавий факт зафіксував черговий повітової міліції за №315 від 3 листопада 1921 року. Син колишнього учителя Данинської школи Михайло Дмитрович Гунько, який навчався в Ніжинському фельдшерському училищі, покидаючи Данину, без відома революційного комітету, самочинно взяв поперечну пилку, що належала школі. У записці наголошується, що «ревком просить відібрати від Гунька пилку і доставити її в школу, а самого Гунька притягнути до законної відповідальності за самочинство або зобов'язати Гунька привезти пилку особисто» [17]

На кінець 20-х–початок 30-х років проблема п'яної, безвідповідальної, грубої і некультурної радянської міліції виходить далеко за межі окремо взятих сіл. Про це читаємо в донесенні з грифом «таємно» Ніжинського окружного виконавчого комітету від 6 грудня 1930 року на адресу начальника окрадмінвідділу:

«За відомостями, що їх має Окрвиконком, випадки систематичного піяцтва робітників міліції як округового, так і периферійного апаратів продовжуються, як і раніш, внаслідок чого – квола робота, безавторитетність робітників міліції й дискредитація викликають дорікання з боку населення» [18.]

На підтвердження викладеного у цій записці наводиться низка показових прикладів. Скажімо, міліціонер лосинівської міліції Сергій Мисян так допився, що загубив у полі револьвер і кашкета. Селяни знайшли пропажу в полі і передали до сільради.

Уседозволеність і беззаконня як ознака нового ладу

На цю пору припадає й один казусний, можна сказати, дикунський, випадок, який не лише сколихнув і налякав усю Данину, а й спонукав чи не кожного задуматися над тим, чи справді рідною, близькою і зрозумілою буде для них приведена з Москви ленінська «влада трудящих». *Йдеться про вседозволеність і беззаконня начальників нового ладу.*

У травні 1920 року на території Данини були вбиті два червоноармійці-конвоїри роти російської армії, яка в час пішого маршу зупинилася тут на нічліг. Як же «розслідували» факт навмисного вбивства вояків командир та політрук роти? Під час обходу ними кількох селянських дворів хтось із «доброзичливців» висловив припущення, що це міг зробити Іван Калюжний. Він, мовляв, і самогонку гонить, і може щось украсти, отож міг і вбити.

І ось озвіріла й підпила рота російських військових раптово вдирається на обійстя «винуватця» Калюжного, влаштувавши там справжній погром. Опісля два воєнні чини, збивши ногами господаря двору та поставивши його на коліна, під дулом наганів, на очах переляканих до смерті дітей та дружини пишуть, регочучи, цілком алогічний і бездоказовий акт такого змісту:

«Акт №1. Про конфіскацію майна у мешканця села Данини В.-Дівицької волості Івана Тимофійовича Калюжного, арештованого за виготовлення самогонного спирту, а також за підозрою участі в крадіжках і на основі здійсненого ним убивства двох червоноармійців-конвоїрів Проілова Якова та Сергієнка Йосипа.

Пункт перший.

Конфісковано і відправлено в штаб загону тилу військ II армії наступне:

1. Одна коняка – кобила з лошам. 2. Одна корова. 3. Одна свинка. 4. Віз селянський на дерев'яній ходовій. 5. Один хомут. 6. Пенькові віжки. 7. Один піджак. 8. Шинель. 9. Чоботи. 10. Картоплі 10 пудів. 11. 1,5 пуда соняшникової олії. 12. 30 фунтів квасолі. 13. Один комплект чоловічої білизни. 14. Пилка. 15. Металеве відро. 16. Рушник. 17. Одна клейонка.

Пункт другий.

Передано до Ради села Данини в розпорядження голови тов. Дворського для розподілу серед найбільш бідного трудового населення вищеназваного села:

1. Плуг залізний. 2. Борона із залізними зубами. 3. Санки. 4. Солома близько 80 пудів. 5. Чотири жіночі сорочки. 6. Одна напівшуба жіноча. 7. Одна натільна білизна жіноча.

Обшук, перепис і конфіскацію майна проведено червоноармійцями і командирським складом 4-ї роти загону військ тилу XII армії під керівництвом політрука тов. Виноградова в присутності голови сільської Ради і двох понятих із селян того ж села» [19].

Як стає відомо із цього архівного документа, описане в першому пункті майно селянина Калюжного (домашні речі, худобу та реманент) прийняв заступник воєнкома загону тилу XII армії Соколов. А перелічене в другому пункті прийняв голова сільської ради Дворський.

Те, що написав своєю рукою наприкінці складеного російськими військовими начальниками акта Олександр Дворський, є неймовірним. Читач цього тексту нізащо не здогадається, чим закінчилася ця цинічна і до неймовірності жорстока історія приниження данинського селянина. У приписці данинського голови читаємо: «Означене в пункті 2-му майно, згідно з постановою засідання Данинської сільської Ради, яке відбулося 23 травня 1920 року, видано Юхиму Тимофійовичу Калюжному, як людині чесній і бідній». На документі рукою Юхима Калюжного приписано «Майно одержав». І ще одна приписка: «Видав голова».

Юхим Калюжний – рідний брат Івана Калюжного, якого без суду, слідства, без зібраних доказів провини забрали із села до суду російські вояки. Більше в селі про цього господаря ніхто нічого не знав.

Є всі підстави стверджувати, що тодішній голова сільради знав про безневинність Юхимового брата. Інакше б не відважився запропонувати на засіданні ради бодай у такий спосіб компенсувати родині арештованого фактичне пограбування нажитого упродовж багатьох років праці до поту добра. Саме засідання відбулося після полишення села тієї злої пам'яті роти. Напевне, тоді Олександр Дворський і не здогадувався, що і той письмовий акт, і його прикінцева приписка на останній сторінці потраплять до архівних сховищ і збережуть на своїх сторінках неспростовні свідчення аморальності представників нової влади лихолітньої доби.

Утім, є всі підстави припустити, що саме цей благородний вчинок сільського голови вплинув і на подальший розвиток подій у селі, і на його власну трагічну долю.

Йдеться про ще один «сюрприз» від нової влади, яка в роки боротьби із Центральною Радою так хотіла переконати українських селян у тому, що їхні інтереси по-справжньому зможе захистити лише радянський робітничо-селянський уряд під проводом комуністів. Однак, не встигнувши ствердитися, відразу забула про щедрі обіцянки.

2 грудня 1920 року вся Данина враз переполошилася неймовірною новиною: прибулі з Ніжина критою машиною начальницькі чини в шкіряних плащах і з кобурами обіч кишень арештували кілька мешканців села і відправили до ніжинської в'язниці. З-поміж них – радянські активісти, які вірно служили цій владі, – колишній голова сільської ради Олександр Дворський та Євмен Кошма. Село враз загуло, ніби у вулику. На початку родичі, а згодом і численні односельці стали вимагати від голови сільради скликання сільського сходу, де всі хотіли почути інформацію з перших вуст про те, що ж сталося, за що арештували шанованих серед громади односельців. До начальницьких кабінетів Володькової Дівиці й Носівки пішли ходоки за поясненнями.

Данинці були настроєні добитися від влади правдивого слова настільки рішуче, що їхні спонтанні емоції могли перерости в бунт проти нової влади. І це відчули в повіті. Тому втихомирювати їх 7 грудня приїхав у Данину член колегії Носівського райпродкомісаріату товариш Петренко. Та цей начальник, замість розрядити ситуацію, заспокоїти людей, без ніяких пояснень, безапеляційно наказав заборонити проведення сходу села, що вже мав розпочатися, повторюючи одне й теж: «Наверху розберуться».

Законослухняних селян, які від діда-прадіда були привчені до козацької вольності, до демократичних форм вирішення будь-яких конфліктів та непорозумінь почерез сходку села, грубим окриком чужомовного начальника-невігласа у чергове було зневажено і принижено.

Того ж дня на екстреному засіданні сільради активісти колективно пишуть і

затверджують текст звернення до Ніжинського повітового виконкому. «Доповідаючи про викладене, – йдеться в останньому абзаці цього звернення, – Данинський сільський виконком просить вказівки, як вчинити в даному випадку: чи можна скликати сход для складання приговору і видачі такого родичам арештованих. Голова – Дворський. Секретар – Хлібик» (приговором у ті роки вважалося зачитування на майдані письмового рішення сходу села) [20].

Відповідь на це звернення данинців до повітової влади тоді так і не надійшла.

Прізвище Євмена Кошми, Олександра Дворського, яких незабаром випустять із в'язниці, рівно через десять років сплинуть ще в одній судовій справі, короткий розгляд якої закінчиться для цих двох та ще кількох данинців трагічно – їх розстріляють у 1930 році без суда й слідства за рішенням зловісної «тройки». Влада, якій ті люди вірно служили всі ці роки, вершила правосуддя, виходячи зі своїх політичних переконань, нехтуючи елементарними законами логіки та буквою бодай примітивного закону. Втім, про цю історію буде окрема розповідь.

Початок таємного стеження за інакодумцями

Це те з ідеологічного блоку, за що взялися керманічі нового ладу від початку. Для тотального контролю за поведінкою і висловлюваннями власних думок звичайних громадян та для систематичного інформування про настрої селян відповідних вищестоящих органів у селах від літа 1920 року створювалися спеціальні таємні підрозділи, які згодом отримали зловісну назву «тройок».

Створювати «тройку» в Данині приїхав 1 серпня член волосного ревкому Я. Стажник. На скликаному засіданні сільського ревкому він детально охарактеризував суть негласної діяльності цього підрозділу: стежити за невідомими особами, які прибувають у село, а також за висловлюваннями місцевих громадян; особливу увагу звертати на тих, хто агітує проти радянської влади та не підкоряється їй приписам.

«Тройка» оголошувалася в селі «недоторканною». Квота при її виборах була такою: два чоловіки з числа незаможного селянства, один – від сільського ревкому. Документально це рішення зафіксовано так: «Обрати до недоторканної тройки для стеження за особами, які агітують проти радянської влади, із числа членів Данинського сільського ревкому Михайла Процька і з числа членів незаможного селянства Мойсея Смілюха та Степана Дворського. Із цієї тройки вибрати головою М. Смілюха» [21].

Тоді рядові мешканці сіл ще навіть і не підозрювали, що настають часи, коли за будь-яке висловлення щодо діяльності представників влади на місцях або повіту, чи, не дай Боже, центру репресивні центральні органи вже розробляли низку суворих покарань. Метою цих заходів було перетворення колись вільнолюбивого, самодостатнього й гордого українського хлібороба в слухняну, перелякану й бездумну істоту, яка здатна буде виконувати все, що накаже для цього партія більшовиків.

Чому посада голови сільради ставала непрестижною?

Незважаючи на високу платню та особливий статус у селі, посада голови радянського сільвиконкому не була престижною. Принаймні, у перші роки радянської влади.

Такий висновок можна зробити, аналізуючи архівні документи тієї доби. Для прикладу, лише за перший рік діяльності сільвиконкомів у Данині змінилося аж шість голів. Терміни перебування деяких з них на цих посадах коливалися від двох тижнів до одного місяця. У заявах здебільшого вказуються на схожі причини добровільної здачі високих повноважень: за станом здоров'я, за сімейними обставинами, через труднощі у веденні домашнього господарства.

Вимальовуються дві найголовніші причини такого поширеного в ті часи явища.

Перша причина: явний і прихований опір діяльності голови та очолюваного ним виконкому місцевим населенням. Якщо на початку виступи гінців із повіту про принади більшовицької влади та переваги її над центральною владою УНР селяни сприймали з тихою настороженістю, то вже після перших тижнів так званої

більшовизації села та настороженість перейшла в явний і прихований спротив. Люди на власній шкірі стали переконуватися в кричущій розбіжності революційних лозунгів і реальних дій московських ставлеників «влади трудящих мас». А безмірне й системне «викачування» продовольчих запасів із дворів хліборобів, жорстоке покарання за найменший непослух, грубе ігнорування зверненнями чи запитами простих людей остаточно поставили хрест на сподіваннях тієї ж Москви пустопорожніми обіцянками примарного комуністичного раю задобрити непокірних і нелояльних українців.

Цю свою непокірність селяни стали відверто проявляти до ставлеників цієї влади – передусім голови сільради та радянських активістів. Їм увесь час погрожували, залякували, попереджали. Виконувати не завжди вмотивовані, а то й несправедливі вказівки «зверху», тонко балансувати між «своїми» і «чужими» насправду було нестерпно важко.

Друга причина: завищені й часто нереальні для виконання вимоги вищестоящих керівників від цієї влади до своїх ставлеників на місцях. Із кожним місяцем такі вимоги ставали все нестерпнішими й небезпечнішими. На стіл голови сільради посильні чи не щодня приносили по кілька письмових вказівок термінового характеру з волосного, районного і повітового центрів, у яких зазвичай містилося прикінцеве речення про відповідальність за невиконання.

Учитаймося в такі вказівки і уявімо стан людини, яка наперед знала, що виконати їх сповна не вдасться і що за таке невиконання належатиме відповідати за всіма суворостями тодішніх порядків.

З книги наказів Володьково-Дівицького волвиконкому 1921 року:

«Наказую вам найстрогіше доставити насіння у Володьково-Дівицький Волпосівком упродовж двох діб. За невиконання цього будете платити удвічі більше». «Наказую найстрогіше виконати вищевказане. За невиконання цього будете арештовані» [22].

22 грудня 1921: «Прийняти самі найадміністративніші міри щодо стягування осінньої позички із 22-х боржників, списки яких ви передали раніше. Залишати таку кількість боржників на наступний 1922 рік неможливо. За невиконання цього будете арештовані за ваше холодне вжиття заходів» [23].

З книги наказів Володьково-Дівицького волвиконкому 1922 року:

«Вжити найенергійніших заходів для того, щоб упродовж 48 годин з моменту отримання цього розпорядження все озиме зерно було вивезене платниками податку. За невиконання цього голови сільрад будуть арештовані» [24].

«На додаток до розпорядження про безумовне виконання продподатку. Уповноваженим бути на своїх місцях і суворо виконувати свій обов'язок. На голову хутора Сотники (с. Данина) на неподання до 20 жовтня інформації про діяльність сільської ради за жовтень, для першого разу, накласти арешт терміном на 5 діб». [25].

Справне виконання функцій голови сільради в умовах, що склалися на кінець 1922 року, ставало, таким чином, не лише нереальним, а й небезпечним.

До сонму начальників і активістів нової влади стали входити тоді й комуністи, партійні осередки яких від початку 20-х років формувалися в селах. Безпосереднє керівництво ними здійснювали волосні комітети партії. Останні отримували вказівки з Ніжинського повітпарткому. Пізніше на основі цих двох структур були утворені райкоми партії.

Волосні парткоми найперше взялися за дисципліну. 1 серпня 1921 року з Володькової Дівиці Данинському партосередку надійшов для ознайомлення під розписку «дисциплінарний» лист. Йшлося в ньому зокрема й про один з найголовніших обов'язків члена партії – відвідувати збори та виступати на них. Окремий пункт стосувався тих, хто ігноруватиме таку вимогу: «Відповідно до вказівки Ніжинського повітпарткому, всім членам осередків за невідвідування зборів перший раз – оголошується догана, другий раз – догана і огудження в пресі, за третє невідвідування – виключення з партії.

Секретар волпарткому» [26].

Бути виключеними з партії новобранці «керівної і спрямовуючої» не хотіли. Адже

туди йшли передусім за посадами, пільгами, кращим становищем у громаді. Щоб заробити «пташку» про виступи, стали говорити на тих зборах Бог вість про що. Але й тут здійснювався суворий контроль. Строгі контролери з волості поспішили надіслати в Данину нове попередження:

«Останнім часом на зазасіданнях компартячейки перестали розглядатися принципові питання, а ставлять на порядок денний маловажливі питання, мало не сімейні. Волпартком пропонує секретарю партячейки докорінним чином припинити подібне явище і ставити на зборах суто принципові питання: релігія і комунізм, економічна політика компартії і т. д і вимагати контролю за діяльністю підручних партії. Пора зрозуміти, що загальні збори ячеек проводяться для підняття комуністичного рівня їх членів, для здорової критики і виправлення помилок» [27].

Так поступово в селі формувалася нова каста людей – радянських працівників та комуністів. Пройде небагато часу і саме за допомогою такої, з одного боку, пригорованої, а з іншого – заляканої касты правляча партія під лозунгами воєнного комунізму вершитиме над українським селянством нечуване беззаконня, сіятиме страх, проводитиме хвиля за хвилею нищівні репресії.

1. Протоколи засідань сільсовета с. Данини. 6 января 1920 – 29 августа 1923 // ДАЧО. Ніжинська філія. – Фонд 5947. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 1.

2. Приказы Нежинского уездного отдела труда о проведении трудовой повинности, протоколы засідань санитарного совета Данинского медучастка, акты о ремонте сельской школы и списки военнообязанных 1899-1902 года рождения. Начато 20 января 1920 – окончено 15 января 1921. // ДАЧО. Ніжинська філія. – Ф. 5947. – Оп. 1. – Од. зб. 3. – Арк. 74.

3. Там само. – Арк. 11.

4. Лист члену волвиконкому товаришу Яловському Нілу від 23 грудня 1922 в Головній книзі Володьково-Дівичької волості. 1918-1923 // ДАЧО Ніжинська філія. – Ф. 1796.- Оп. 1. – Од. зб. 5. – Арк. 18.

5. Там само. – Арк. 19.

6. Там само. – Арк. 4.

7. Там само. – Арк. 18.

8. Там само. – Арк. 26.

9. Там само. – Арк. 52.

10. Там само.

11. Там само. – Арк. 44.

12. Приказы Нежинского уездного отдела труда о проведении трудовой повинности, протоколы засідань санитарного совета Данинского медучастка, акты о ремонте сельской школы и списки военнообязанных 1899-1902 года рождения. Начато 20 января 1920 – окончено 15 января 1921. // ДАЧО. Ніжинська філія. – Ф. 5947. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – Арк. 9-10.

13. Там само. – Арк. 41.

14. Протоколы общих собраний Данинского сільсовета // ДАЧО. Ніжинська філія. – Ф. 5947. – Оп. 1. – Од. зб. 1357. – Арк. 14.

15. Протоколы засідань Данинского сільсовета. // Там само. – Од. зб. 3. – Арк. 27.

16. Там само. – Од. зб. 24. – Арк. 10.

17. Данинский сельский совет. Приказы и постановления Черниговского губисполкома об обложении граждан трудналогом. Списки плательщиков трудналога и опись имущества церкви села. Начато 2 января 1921 г. – окончено 8 декабря 1921 г. // ДАЧО. Ніжинська філія. – Ф. 5957. – Оп. 1. Од. зб. 8. – Арк. 273.

18. Листування з Ніжинськими окружними відділами і райвиконкомом про: неетичні вчинки і зв'язки з куркульством відповідальних районних працівників і працівників міліції, про викривлення класової лінії при обкладанні сільгосподатком, дані про антирадянські виступи вчителів та інші питання // ДАЧО. Ніжинська філія. – Ф. Р-60. – Оп. 3. – Од. зб. 15. – Арк. 49

19. Там само. – Арк. – 108-109.
20. Переписка Володьково-Девичького волисполкома о выполнении плана продразверстки, назначении и увольнении работников волисполкома, разборы жалоб и заявлений граждан. Начато 10 ноября 1920 – окончено 11 ноября 1921 г. // ДАЧО. Ніжинська філія. – Ф. 5947. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – Арк. 31.
21. Там само. – Од. зб. 2. – Арк. 29.
22. Там само. – Од. зб. 8. – Арк. 137.
23. Там само. – Арк. 158.
24. Там само. – Од. зб. 22. – Арк. 56.
25. Там само. – Арк. 251.
26. Лист Володьково-Дівичького волосного комітету партії до Данинського партосередку «Про партійну дисципліну членів партосередків» // Там само. – Од. зб. 8. – Арк. 187.
27. Там само. – Арк. 189.

Речь идет о формировании новой прослойки поводырей советской власти на селе из числа сельских депутатов и коммунистов. Подаются сведения о порядке организации первых выборов и критерии власти большевиков по отбору кандидатур на председателей и депутатов сельсоветов. Анализируется характер, объем работы, структура сельисполкомов, штат и зарплата сельских активистов. Называются такие распространенные признаки нового строя как беззаконие, вседозволенность и пьянство. Подаются примеры, которые свидетельствуют о начале низовыми органами власти тайной слежки за крестьянами-инакомыслящими. Акцентируется внимание на факторах, которые постепенно делали должность председателя сельсовета непрестижной и опасной.

Ключевые слова: депутаты сельского совета, сельисполком, структура сельсовета, натуральная оплата труда депутатам, сельский продовольственный фонд, хлебные запасы, комбеды, земельная комиссия, беззаконие, тайная слежка.

Mykola TYMOSHYK

FORMATION OF POWER-SUPPORTED COUNCIL IN A UKRAINIAN VILLAGE IN THE 20s OF THE XXth CENTURY AS THE FACTOR OF COMMUNIST-BILSHOVYK REGIME AFFIRMATION: ON THE ARCHIVE MATTERS OF DANYNA VILLAGE OF NIZHYN DISTRICT

The article deals with the process of formation of a new communist oriented layer of Soviet power in a Ukrainian village. It gives the information about the order of the first election organization and the bilshovyk criteria for the candidates for the position of a village chairman. It also analyses the character, amount of work, structure of village councils, personnel and its salaries. The article tells about the widespread features of new power such as permissiveness, lawlessness and excessive drinking of its representatives. It gives examples of secret spying after those whose viewpoints differed from the official ones. The article emphasizes on the factors such as peasants' resistance, overestimated demands of superior authority, fear of punitive measures which made the position of a village chairman of no prestige.

Key words: village council deputies, village council, structure of a village council, rural tax fund, bread stock, the committee of the poor, land commission, lawlessness, secret spying.